

Голові спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора Олександра Назаровича Сагана на дисертацію Вікторії Михайлівни Бокоч «Взаємозв'язок суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій в Україні», подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Незважаючи на жорстку антирелігійну політику радянської влади, з початків незалежності України тут активно зростає роль релігійного чинника (передусім інституалізованої релігійності) у суспільно-політичному житті країни. При цьому перманентно спостерігаються спроби як представників політикуму використати «релігійний фактор» у власних політичних цілях, так і релігійних лідерів вплинути на політикум задля досягнення власних цілей. З початком збройної агресії Російської Федерації проти України особливого значення набула потреба протидії використанню релігійного чинника у процесі реалізації релігійно-геополітичного проєкту «русский мир». В цих умовах реалізація державної політики у сфері державно-церковних відносин повинна базуватися на об'єктивному аналізі ситуації в Україні та світі загалом, ґрунтовних теоретичних напрацюваннях. Саме на це й спрямоване дисертаційне дослідження В.М.Бокоч. А, відтак, актуальність роботи не викликає жодних сумнівів.

Актуальність теми дисертації підтверджується й тим, що вона пов'язана із науково-дослідною роботою кафедри міжнародної політики факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Україна в системі європейської політичної

інтеграції» (04.2016–12.2020 рр.); номер державної реєстрації 0116U005073).

Для всебічного осмислення теми дисертантці дисертантці довелося опрацювати не лише значний масив спеціальної літератури з філософії, політології, релігієзнавства, правознавства, низку законодавчих та нормативно-правових актів, а й безпосередньо відстежувати та аналізувати перебіг акції, подій та процесів, що відбувалися у суспільно-політичному та релігійно-церковному житті сучасної України. На основі аналізу наявної джерельної бази В.Бокоч вдалося виявити прогалини у дослідженні проблеми відносин політики і релігії та визначити їх об'єктом дисертаційної роботи. Дисертація є логічним продовженням попередніх наукових досліджень у цій сфері.

Визначення об'єкта і предмета, мети і завдань дисертації взаємопов'язані як із її назвою, так і між собою, логічно спрямовані на всебічне розкриття теми.

Чимало положень і висновків дисертаційної роботи, що виносяться на захист, мають належний ступінь наукової новизни, яка полягає у запропонованому власному підході до розв'язання важливої наукової проблеми.

Новизною вирізняються чимало конкретних сюжетів дисертаційної роботи. Серед них, зокрема, можна вказати на виявлення залишків релігійної політики радянського тоталітарного режиму і політики у релігійно-церковному житті незалежної української держави, акцентуванні уваги на необхідності їх усунення (підрозділ 1.2.). Здійснивши порівняльний аналіз політико-правових засад та методів реалізації релігійної політики радянського періоду із законодавством та політикою незалежної України у релігійно-церковній сфері, авторка виявляє кардинальні відмінності у їх стратегії і тактиці. Всебічне дослідження радянської релігійної політики в її

історичній ретроспективі стало можливим завдяки застосуванню історичного методу.

Новаторським за своїм задумом і змістом є другий розділ дисертаційної роботи, у якому висвітлюються питання стосовно місця релігійних організацій у політичній системі України та ролі вищих органів державної влади у формуванні та забезпеченні реалізації релігійної політики. У цьому контексті заслуговує на схвалення авторське уточнення визначення однієї із ключових категорій цього дослідження «державна релігійна політика» (стор. 81).

Запропонований автором підхід дав змогу по-новому підійти до висвітлення діяльності Верховної Ради України по створенню системи законодавства у релігійно-церковній сфері, виявити наявні у ній прогалини, запропонувати шляхи її вдосконалення.

По суті вперше в українській політології ставиться і комплексно досліджується питання про роль Президентів України у формуванні та впровадженні державної політики у релігійно-церковній сфері. На основі порівняльного аналізу релігійної політики часів президентської каденції Л.Кравчука, Л.Кучми, В.Ющенка, В.Януковича, П.Порошенка, В.Зеленського виявляються її спільні риси та відмінності, сильні та слабкі місця. У дисертації робиться висновок, що майже кожний із Президентів України намагався сприяти розв'язанню найбільш проблем у релігійно-церковній сфері, з допомогою релігії та церкви зміцнювати свої політичні позиції, а дехто - використати їх у боротьбі за президентську посаду. Авторка доходить висновку, що використання Президентами України релігійного чинника у виборчих перегонах сприяє розширенню електорального поля, проте не гарантує перемоги на президентських виборах.

Значна увага приділяється також з'ясуванню питань діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади у

реалізації політики у релігійно-церковній сфері, яка включає у себе забезпечення права на свободу совісті і релігійні організації, розв'язання сучасних проблем державно-церковних відносин, серед яких усунення наслідків радянської релігійної політики, врегулювання відносин армії і церкви та школи і церкви тощо.

У контексті відносин української влади і церкви у дисертації визначено та проаналізовано основні напрями суспільно-політичної та громадської діяльності міжконфесійних об'єднань, найбільшою мірою Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, її комунікації з державними структурами.

На основі аналізу діяльності президента, парламенту та уряду України у релігійно-церковній сфері автор доходить висновку, що українська влада релігійно-церковним питанням приділяє значну увагу.

Специфіка дисертаційної роботи В.М.Бокоч полягає у тому, що у ній акцентується увага не стільки на державно-церковних відносинах (що робилося її попередниками), скільки на відносинах конкретних владних структур - Верховної Ради України, Президента України, Уряду України, центральних органів виконавчої влади з церквою.

Новизною підходу відзначається й третій розділ дисертації, у якому аналізуються вплив на релігійно-церковну сферу суспільно-політичних подій, явищ та процесів (Революції Гідності, анексії Криму, окупації Донбасу, здобуття автокефалії Православною церквою України), що відбувалися в Україні, починаючи з 2014 р. (розділ 3).

Авторкою запропоновано власний підхід до аналізу ролі релігії та церкви у цивілізаційному виборі та європейській інтеграції України (підрозділ 4.1.). Доводиться цінність для України вироблених європейським співтовариством стандартів у релігійно-церковній сфері, необхідність їх імплементації у вітчизняне законодавство та практику державно-церковних відносин.

Заслугує на увагу підтвердження дисертанткою необхідності протидії спробам російської влади і церкви впровадження в Україні імперського релігійно-геополітичного проекту «руський мир», який спрямований на її повернення під вплив Росії та перешкоджання руху у європейському напрямку (підрозділ 4.2.).

Ґрунтовною є документальна база дисертаційного дослідження. Авторка постійно спирається на закони, підзаконні нормативно-правові акти, якими регулюються державно-церковні відносини та релігійно-церковні питання, використовує різні емпіричні матеріали, що сприяє поглибленій аргументації наукових положень та висновків. Структура, положення і загальні висновки дисертаційного дослідження вдало корелюються із поставленими дослідницькими завданнями.

Досягненню поставленої мети, розкриттю багатоаспектності теми сприяло застосування ефективного методологічного інструментарію, зокрема використання історичного, діалектичного, системного, структурно-функціонального, компаративного та інших загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання у їх сукупності. Для дисертаційної роботи В.М.Бокоч характерними є грамотне та послідовне викладення матеріалу, наукова коректність, чіткі формулювання наукових положень та загальних висновків. Здійснення дослідження з позицій наукової об'єктивності сприяло уникненню партійно-політичної чи релігійно-конфесійної упередженості.

Результати дисертаційного дослідження мають не тільки науково-теоретичне, а й практично-прикладне значення. Вони можуть бути використані у різних сферах – законодавчій, державного управління, освітній. Оскільки дисертація являє собою міждисциплінарне дослідження, її результатами можуть скористатися представники різних наук. Положення та висновки дисертації є основою майбутніх наукових досліджень цієї проблеми. Цікавими і корисними для впровадження виглядають пропозиції

щодо вдосконалення законодавства України у релігійно-церковній сфері, державної релігійної політики.

Зміст дисертаційного дослідження, його основні результати з достатньою повнотою відображені у авторських публікаціях, серед яких індивідуальна монографія, статті у вітчизняних та зарубіжних фахових наукових виданнях. Кількість та якість опублікованих праць відповідає встановленим вимогам. Своєю дисертацією, монографією, науковими публікаціями В.М.Бокоч вносить вагомий внесок у осмислення важливої проблеми відносин політики і релігії в Україні, поповнюючи тим самим когорту вітчизняних науковців, які досліджують релігійний феномен у його зв'язку з політикою.

Наукові здобутки дисертації належним чином апробовані на численних міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, про що свідчать 15 друківаних тез.

Анотування повністю відображає основні положення та результати дисертаційної роботи. Оформлення дисертації і анотування відповідає встановленим вимогам.

Дисертаційна робота В.М.Бокоч є самостійним і оригінальним дослідженням, що містить наукові положення, які в галузі політичної науки раніше не виносилися на захист. У дисертації В.М.Бокоч переконливо підтверджено наявність в Україні проблеми відносин політики з релігією та значно поглиблено наукове розуміння одного із важливих її аспектів - взаємозв'язку суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій. Дисертаційне дослідження вагомим внеском у розвиток вітчизняної політичної науки.

Високо оцінюючи дисертаційне дослідження В.М.Бокоч і не піддаючи сумніву якість отриманих результатів, необхідно зазначити, що воно не позбавлене певних недоліків. А тому висловлюємо ряд зауважень і

побажань, що могли б, на наш погляд, удосконалити дослідницьку працю.

1. Тема дисертації «Взаємозв'язок суспільно-політичних та релігійно-церковних трансформацій в Україні» передбачає розгляд значно ширшого історичного періоду, аніж це зроблено у дисертації. Адже суспільно-політичні та релігійно-церковні трансформації відбувалися в Україні перманентно. Особливо активно – у часи нової та новітньої історії України, зокрема наприкінці XVI – першій половині XVII століття, на початку XX століття тощо. Тому, на наш погляд, у вступі до роботи варто було б означити часовий період, який розглядається, або відобразити це у темі, зазначивши «в незалежній Україні».

2. Сюжети дисертаційної роботи, де аналізується роль Президентів України у розвитку державно-церковних відносин, формуванні та реалізації державної релігійної політики (підрозділ 2.2), безперечно, заслуговують на увагу. Однак при цьому у дисертації не міститься чіткої відповіді на питання щодо зміни можливостей впливу Глави української держави на релігійно-церковну сферу та релігійну політику в умовах президентсько-парламентської і парламентсько-президентської форми правління.

3. З початку 2000-х років в українському суспільстві, зокрема серед представників експертного та релігійного середовища (передусім – членів Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій), відповідних державних органів, активно обговорювався проект «Концепції державно-конфесійних відносин в Україні». Було вироблено і узгоджено стратегічний документ, який, у разі його прийняття у якості закону, мав стати основою розробки нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Фактично ця концепція не дозволила зробити нову редакцію закону на догоду тій чи іншій політичній силі (в часи президентства В.Януковича – на кшталт російського закону із значними обмеженнями для церков і релігійних організацій). Події навколо згаданої Концепції є яскравим прикладом трансформаційних процесів на межі політики,

релігійної інституційності та громадянського суспільства (включно із експертним середовищем). А тому є не зрозумілим, чому дисертантка фактично обійшла своєю увагою цю тему.

4. Важливим аспектом суспільно-політичного розвитку суспільства є діяльність політичних партій. Від початків незалежності в Україні не припинялися спроби як окремих політичних партій використати авторитет церковних інституцій, так і намагання політиків створити політичні партії із чіткими релігійними ознаками. Серед останніх зазначимо: «Республіканська християнська партія»; «Християнсько-демократична партія України», «Християнсько-демократичний союз»; «Християнсько-ліберальна партія України», «Соціально-Християнська Партія України», «Партія мусульман України» та ін. Деякі із партій, хоч і не відображають це у назві, але чітко пов'язують свою ідеологію із релігією. Наприклад, популярна нині на Львівщині «Українська Галицька партія» позиціонує себе як «християнські демократи». Зазначимо, що в Європі і світі загалом є велика кількість «релігійних» чи білярелігійних політичних проектів. Але, на відміну від Європи, в Україні цікавим є феномен, що^а при загальній високій довірі населення саме до релігійних інституцій та їх лідерів, практично всі спроби релігійно-політичних проектів досягти влади (кінцева ціль політичної партії) чи хоча б отримати суттєву підтримку на виборах, провалилися. ^бТому вважаємо логічним і цілком виправданим було б створення окремого підрозділу із аналізом цього аспекту релігійно-політичних трансформацій.

5. Окрім політичних партій, релігійний чинник активно використовують у своїй діяльності й мілітаризовані державні структури та інші державні інституції України. Розвиток військового, пенітенціарного та медичного капеланства є важливою складовою державно-церковних відносин. Нині фактично завершено впровадження відповідних посад у структурах військових та воєнізованих частин, прийнято у першому читанні відповідний законопроект. Окремою темою є також brutальне

використання релігійного чинника на окупованому Донбасі, і про це пише дисертантка (ст. 293), де про себе заявила т.зв. «Російська православна армія». Ця тематика, тією чи іншою мірою згадана у дисертації (ст. 44-45, 96, 109, 147-148), проте, на наш погляд, тема заслуговує більш концентрованого розгляду в окремому підрозділі.

б. У дисертації містяться окремі неточності щодо належності тих чи інших осіб до релігійних інституцій, статусу чиновників, які відповідали за державно-церковні відносини чи вживання термінології. Наприклад, архієпископ Ігор Ісіченко із 2005 р. уже не належав до УАПЦ, а з 2006 р. він зареєстрував окрему інституцію – УАПЦ (о). Тому він не міг виступати у часи Революції Гідності від імені УАПЦ (ст. 239). А.Юраш не очолював у часи Майдану (ст.239) Департамент Мінкультури (призначений у листопаді 2014 р.) тощо. Також науковцям варто уникати вживання публіцистичних фраз на кшталт «створення незалежної української церкви» (ст. 342), «здобуття українською церквою незалежності» (344) і т.п. По-перше, в Україні не одна церква, і навіть не одна православна церква. Тому необхідно застосовувати назву церкви, про яку йдеться – у даному випадку Православна церква України. По-друге, термін «створення» щодо ПЦУ не коректний. На установчому соборі 15.12.2018 відбувся процес об'єднання і конституювання уже існуючих церков із давньою історією. Нині немає канону щодо способу проголошення автокефалії. Тому більшість із сучасних диптихціальних церков самопроголошували автокефалії і домогалися їх визнання Константинопольським патріархатом. Тому в Україні йшлося лише про визнання (отримання Томосу і введення у диптих) існуючих автокефалій, що стало можливим лише після їх об'єднання. З отриманням ПЦУ Томосу відбулося її конституювання (утверджувати, визначати зміст чого-небудь). У юриспруденції конституювання – це процес надавання (надання) законної сили якомусь явищу (акту, організації тощо). У філософії – «актуалізація потенційних можливостей, поява нових перспектив».

Проте висловлені зауваження та побажання не знижують загального високого науково-теоретичного рівня дисертаційної роботи, не впливають на її позитивну оцінку. Вони лише сприятимуть подальшій активізації дослідницької роботи авторки.

Відтак вважаємо, що дисертація «Взаємозв'язок суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій в Україні» є самостійним цілісним завершеним науковим дослідженням, у якому розв'язується важлива і актуальна проблема сучасної політології, що має теоретичне і практичне значення. Вона відповідає вимогам до докторських дисертацій, викладеним у п.п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами), профілю спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06, а її авторка Бокоч Вікторія Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент
в.о. завідувача відділення релігієзнавства
Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН
України, доктор філософських наук, професор

О.Н.Саган

27 квітня 2021 р.

*Лідише О.Н.Солана завідувачю.
Зачетний секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України.*

Р.В.Соланук

